

بِسْمِ اَللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده زبان شناسی

رساله دکتری رشته فرهنگ و زبانهای باستانی

عنوان رساله

**بررسی نظام فعل در زبان سغدی بر اساس متنهای سغدی پاریس بنویست و
قیاس آن با نظام فعل در زبان بلخی بر اساس اسناد بلخی سیمزویلیامز**

استاد راهنما :

دکتر زهره زرشناس

استادان مشاور :

دکترکتایون مزداپور

دکتر محمد حسن جلالیان چالشتري

پژوهشگر :

سعیده امیدی

خرداد ماه ۱۳۹۴

جایی نرسدکس به توانایی خویش

الا تو چراغ رحمتش داری پیش

ضمن سپاس از درگاه حضرت دوست؛

ارادت بیکران و مراتب امتنان و سپاس ویژه خود را به استاد راهنمای فرزانه و بزرگواریم سرکار خانم دکتر زهره زرشناس که استواری دانش و فرهیختگی شان ستودنی استت قدیم می نمایم واز درگاه ایزد منان برای ایشان سعادت و سلامت خواهانم.

فروتنامه و صمیمانه مراتب سپاس خود را به استاد ارجمندم سرکار خانم دکتر مزداپور که مشاوره این رساله را بر عهده داشتند ابراز می دارم و برای این بزرگواری سلامتی و کامیابی روز افزون آرزومندم.

نهایت تشکر و سپاس را به جناب آقای دکتر جلالیان که مشاوره این رساله را برعهده داشتند ابراز میدارم که با صبر و حوصله مرا در تهیه و تنظیم این رساله یاری دادند . و برای این بزرگواری سرافرازی روز افزون آرزومندم.

با تشکر و قدردانی ویژه از استاتید گرانقدر جناب آقای دکتر جعفری ، جناب آقای دکتر دالوند و سرکار خانم دکتر گشتاسب که قبول زحمت فرمودند و داوری این رساله را برعهده گرفتند.

سپاس و قدردانی ویژه به همسر عزیز و مهربانم که عشق و محبتش تداوم بخش راهم بود و با صبر و حوصله یاریم داد و امیدی دوباره برای تلاشی بیشتر برای آینده ام هستند ..

سپاس و درود بیکران به پدر و مادر عزیزم که با صبوری و بردباری مشکلات چند ساله تحصیل من را متحمل شدند و همواره پشتیبان و یاور من بودند بزرگترین مشوق من در زندگی که همه داشته هایم را مرهون و مدیون آن بزرگواریم .

تقدیم به :

به یگانه عشقم ، همسر عزیز و مهربانم

و

به سرمایه های وجودم ، پدر و مادر عزیزم

چکیده:

در پژوهش حاضر به بررسی نظام فعل در زبان سغدی و قیاس آن با نظام فعل در زبان بلخی پرداخته شده است. زبان بلخی و سغدی از گروه زبان‌های شرقی‌اند، دستگاه فعل در دو زبان سغدی و بلخی بر دو مادهٔ حال و گذشته (دو ماده‌ی مضارع و ماضی) ساخته می‌شود. زبان سغدی در میان تمامی زبان‌های ایرانی میانه به سبب داشتن بیشترین شکل‌های بیان کردن زمان‌های گوناگون، وجه و نمود ممتاز است و ساختار فعلی در زبان سغدی متنوع‌تر و گسترده‌تر از زبان بلخی است. در این پژوهش کوشش خواهد شد بر اساس الگوهای دستوری که در کتب دستور زبان سغدی و بلخی مطرح شده است، ساختمان فعل در این دو زبان مورد بررسی قرار گیرد و در نتیجه‌گیری نهایی مشخص گردید که چه وجوه اشتراک و افتراقی بین این دو زبان از گروه‌های زبان‌های میانه شرقی وجود دارد.

به نظر می‌رسد که از نظر ساختار دستوری زبان سغدی و بلخی تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند که شاید به دلیل این باشد که زبان بلخی از نظر جغرافیایی و زبانی مابین زبان‌های ایرانی میانه‌ی غربی و شرقی قرار دارد و همزمان با حفظ کردن برخی ساختارهای رایج برای افعال در زبان‌های شرقی به ساخت‌های فعلی در زبان‌های ایرانی میانه‌ی غربی نظیر زبان فارسی میانه نزدیک است.

کلید واژه‌ها: افعال سغدی، افعال بلخی، ماده ماضی، ماده مضارع، فعل ماضی، فعل مضارع،

پایانه‌های صرفی

فهرست مطالب

صفحه

مقدمه:	۲
فصل اول: زبان سغدی و ساختار فعلهای آن	۷
گفتار نخست: معرفی زبان سغدی و تاریخچه آن	۸
۱. جایگاه زبان سغدی و ویژگی‌های زبان سغدی	۹
۱.۱. پیشینه‌ی سرزمین سغد	۹
۲.۱. زبان سغدی	۱۰
۳.۱. ویژگی‌های زبان سغدی	۱۰
۴.۱. آثار زبان سغدی	۱۱
۱.۴.۱. آثار دینی	۱۱
۱.۱.۴.۱. متن‌های سغدی بودایی	۱۱
۲.۱.۴.۱. متن‌های سغدی مانوی	۱۱
۳.۱.۴.۱. متن‌های سغدی مسیحی	۱۲
۲.۴.۱. آثار غیردینی	۱۲
۱.۲.۴.۱. نامه‌های باستانی	۱۲
۲.۲.۴.۱. اسناد کوه مغ	۱۲
۳.۲.۴.۱. دیوارنوشته‌های شاهراه قره قروم	۱۲
۳.۴.۱. کهن‌ترین متن سغدی	۱۳
۵.۱. نظام نوشتاری	۱۳
۱.۵.۱. خط سغدی	۱۳
۲.۵.۱. خط سغدی مانوی	۱۴
۳.۵.۱. خط سریانی	۱۴
۶.۱. ویژگی‌های خط سغدی	۱۵
۱.۶.۱. املا‌ی تاریخی	۱۵
۲.۶.۱. هزوارش	۱۵

- گفتار دوم: افعال سغدی و ساختار آنها..... ۱۵
- ۱،۲،۱. دستور زبان سغدی..... ۱۷
- ۱،۱،۲،۱. آواشناسی..... ۱۷
- ۲،۱،۲،۱. صامتهای زبان سغدی..... ۱۷
- ۳،۱،۲،۱. مصوتهای زبان سغدی..... ۱۸
- ۴،۱،۲،۱. تکیه و قانون توازن..... ۱۹
- ۱،۴،۱،۲،۱. مصوتهای کوتاه، صرف ماده‌های سبک..... ۱۹
- ۲،۴،۱،۲،۱. مصوتهای بلند، صرف ماده‌های سنگین..... ۲۰
- ۲،۲،۱. فعل در زبان سغدی..... ۲۰
- ۱،۲،۲،۱. بن مضارع..... ۲۱
- ۱،۱،۲،۲،۱. ریشه-ستاکی‌ها (root-stems)..... ۲۲
- ۲،۱،۲،۲،۱. ماده مضاعف باستانی (reduplicated stem)..... ۲۲
- ۳،۱،۲،۲،۱. ستاک آغازی (inchoative)..... ۲۲
- جدول ستاک آغازی..... ۲۲
- ۴،۱،۲،۲،۱. ستاک مجهول (passive-stems)..... ۲۳
- ۱،۲،۲،۱. ستاک سببی (causative stems)..... ۲۴
- ۲،۲،۲،۱. مشتق‌های ماده مضارع..... ۲۴
- ۱،۲،۲،۲،۱. فعل مضارع اخباری (present indicative)..... ۲۴
- ۲،۲،۲،۲،۱. مضارع التزامی (subjunctive)..... ۲۵
- ۳،۲،۲،۲،۱. مضارع تمنایی (optative)..... ۲۵
- ۴،۲،۲،۲،۱. فعل امر (imperative)..... ۲۶
- ۵،۲،۲،۲،۱. ماضی āz دار (āz imperfect)..... ۲۶
- ۶،۲،۲،۲،۱. ماضی نامحقق (irrealis)..... ۲۶
- ۷،۲،۲،۲،۱. ماضی افزونده‌دار (imperfect)..... ۲۷
- ۸،۲،۲،۲،۱. مضارع انشایی (injunctive)..... ۲۸
- ۹،۲،۲،۲،۱. مصدر (infinitive)..... ۲۸
- ۱۰،۲،۲،۲،۱. ماضی ثانویه (denominative)..... ۲۹

- ۲۹.....۱،۲،۲،۲،۱ صفات و اسامی فعلی (مشتق‌های اسمی و صفتی).
- ۳۱.....۱،۲،۲،۲،۱ پیوسته‌های
- ۳۱.....جدول پایانه‌های صرفی مشتقات ماده‌ی مضارع.
- ۳۴.....۳،۲،۲،۱ مشتق‌های ماده ماضی (ساخته شده بر ماده ماضی):
- ۳۵.....۱،۳،۲،۲،۱ ماضی ساده (simple past tense):
- ۳۵.....الف- صورت متعدی (گذرا) (transitive)
- ۳۵.....ب- صورت لازم (ناگذر، مجهول) (intransitive)
- ۳۶.....۲،۳،۲،۲،۱ ماضی نقلی (حال کامل) (present perfect)
- ۳۶.....۳،۳،۲،۲،۱ ماضی بعید (pluperfect)
- ۳۶.....۴،۳،۲،۲،۱ مصدر (infinitive)
- ۳۷.....۵،۳،۲،۲،۱ ساختار توانشی (potentialis)
- ۳۸.....الف) ساختار توانشی معلوم (potential active)
- ۳۸.....ب) ساختار توانشی مجهول (potential passive)
- ۳۸.....الف) توانایی و امکان:
- ۳۸.....ب) کامل شدن عملی در گذشته:
- ۳۹.....۶،۳،۲،۲،۱ صفات و اسامی فعلی مشتق از ماده‌ی ماضی verbal nouns and adjectives
- ۳۹.....۴،۲،۲،۱ ساخت‌های فعلی ویژه:
- ۳۹.....۱،۴،۲،۲،۱ ماضی افزونده‌دار
- ۳۹.....۲،۴،۲،۲،۱ ساختار توانشی
- ۳۹.....۳،۴،۲،۲،۱ مجهول
- ۴۱.....۴،۴،۲،۲،۱ ساخت ارگاتیو (ergative construction)
- ۴۲.....۵،۲،۲،۱ زمان آینده (future tense)
- ۴۲.....۶،۲،۲،۱ بیان استمرار
- ۳۹.....گفتار سوم: جداول افعال سغدی
- ۴۳.....۳،۱ جداول افعال سغدی
- ۴۳.....۱،۳،۱ پیش‌درآمدی بر جداول افعال سغدی
- ۴۳.....۱،۱،۳،۱ جدول مشتق‌های ماده‌ی مضارع

۴۳ ۲،۱،۳،۱. جدول مشتق‌های ماده‌ی ماضی
۴۴ ۱،۳. جدول مشتق‌های ماده مضارع
۶۰ ۱،۱،۳. جدول مضارع انشایی
۶۵ ۳،۱،۳. جدول ادات استمرار
۶۷ ۲،۳. جدول‌های مشتقات بن ماضی
۷۳ ۱،۲،۳. جدول ساختار توانشی معلوم (فعل متعدی)
۷۴ ۲،۲،۳. جدول ساختار توانشی لازم/ مجهول
۷۴ ۳،۲،۳. جدول‌های صفات و اسامی فعلی بر پایه‌ی ماده‌ی ماضی
۷۲ فصل دوم: زبان بلخی و ساختار فعل‌های آن
۷۳ گفتار نخست: درآمدی بر زبان بلخی
۸۱ ۲. جغرافیای تاریخی بلخ و درآمدی بر زبان بلخی
۸۱ ۱،۲. پیشینه‌ی سرزمین بلخ
۸۲ ۲،۲. زبان بلخی
۸۲ ۳،۲. ویژگی‌های زبان بلخی
۸۳ ۴،۲. آثار زبان بلخی
۸۳ ۱،۴،۲. سکه‌ها
۸۴ ۲،۴،۲. مهرها
۸۴ ۳،۴،۲. سنگ‌نوشته‌ها
۸۴ ۱. ۳،۴،۲. کتیبه‌ی سه زبانه‌ی دشت ناوور
۸۴ ۲. ۳،۴،۲. کتیبه‌ی سرخ‌کتل
۸۵ ۳. ۳،۴،۲. کتیبه‌ی ایرتم
۸۵ ۴. ۳،۴،۲. کتیبه‌ی رباطک
۸۵ ۴،۴،۲. دست‌نوشته‌ها
۸۶ ۵،۴،۲. شواهد غیرمستقیم
۸۶ ۵،۲. نظام نوشتاری
۸۰ گفتار دوم: افعال بلخی و ساختار آنها
۸۸ ۱. دستور زبان بلخی

۸۸	۱. ویژگی‌های آوایی زبان بلخی	۱،۲،۲
۸۸	۲. نظام صرفی زبان بلخی	۱،۲،۲
۸۹	۲. فعل در زبان بلخی	۲،۲،۲
۸۹	۱. مشتق‌های ماده مضارع	۲،۲،۲
۸۹	۱. مضارع اخباری (present indicative)	۲،۲،۲
۹۰	۲. مضارع التزامی (subjunctive)	۲،۲،۲
۹۱	۳. مضارع تمنایی (present optative)	۲،۲،۲
۹۲	۴. مضارع انشایی (present injunctive)	۲،۲،۲
۹۲	۵. فعل امر (imperative)	۲،۲،۲
۹۳	۶. مصدر (infinitive)	۲،۲،۲
۹۴	۷. ماضی ثانویه (denominative)	۲،۲،۲
۹۴	۸. صفت و اسامی فعلی (verbal nouns and adjectives)	۲،۲،۲
۹۵	۹. ماضی āz دار (āz imperfect)	۲،۲،۲
۹۶	۲. مشتقات ماده ماضی	۲،۲،۲
۹۶	۱. ماضی اخباری (preterite)	۲،۲،۲
۹۸	۲. ماضی التزامی (past subjunctive)	۲،۲،۲
۹۸	۳. ماضی تمنایی (past optative)	۲،۲،۲
۹۹	۴. ماضی نقلی (present perfect)	۲،۲،۲
۹۹	۵. ماضی بعید (pluperfect)	۲،۲،۲
۱۰۰	۶. مصدر (infinitive)	۲،۲،۲
۱۰۰	۷. صفات و اسامی فعلی مشتق از ماده‌ی ماضی verbal nouns and adjective	۲،۲،۲
۹۴	گفتار سوم: جداول بلخی	
۹۴		
۱۰۲	۳. جداول افعال بلخی	۳،۲،۲
۱۰۲	۱. پیش‌درآمدی بر جداول افعال بلخی	۱،۳،۲،۲
۱۰۲	۱. جدول مشتق‌های ماده‌ی مضارع	۱،۳،۲،۲
۱۰۲	۲. جدول مشتق‌های ماده‌ی ماضی	۱،۳،۲،۲

- ۲,۳. جدول مشتق‌های ماده مضارع..... ۱۰۳
- فصل سوم: بررسی اشتراکات و افتراقات افعال در دو زبان سغدی و بلخی..... ۲۰۲
- ۱,۱,۱,۱. مضارع اخباری..... ۲۱۷
- ۲,۱,۱,۱. مضارع التزامی..... ۲۱۷
- ۳,۱,۱,۱. مضارع تمنایی..... ۲۱۸
- ۴,۱,۱,۱. مضارع انشایی..... ۲۱۸
- ۵,۱,۱,۱. فعل امر..... ۲۱۹
- ۶,۱,۱,۱. مصدر..... ۲۱۹
- ۷,۱,۱,۱. ماضی ثانویه..... ۲۲۰
- ۸,۱,۱,۱. صفات و اسامی فعلی (مشتق‌های اسمی و صفتی)..... ۲۲۰
- ۹,۱,۱,۱. ماضی Zē دار..... ۲۲۱
- ۲,۱,۱. مشتقات ماده‌ی ماضی در دو زبان سغدی و بلخی..... ۲۲۲
- ۱,۲,۱,۱. ماضی ساده..... ۲۲۲
- ۲,۲,۱,۱. ماضی التزامی..... ۲۲۲
- ۳,۲,۱,۱. ماضی تمنایی..... ۲۲۳
- ۴,۲,۱,۱. ماضی نقلی..... ۲۲۳
- ۵,۲,۱,۱. ماضی بعید..... ۲۲۴
- ۶,۲,۱,۱. ارگاتیو..... ۲۲۴
- ۷,۲,۱,۱. مصدر گذشته..... ۲۲۶
- ۸,۲,۱,۱. صفات و اسامی فعلی مشتق از ماده‌ی ماضی..... ۲۲۶
- ۲,۱. وجوه افتراق..... ۲۲۷
- ۱,۲,۱. مشتقات ماده‌ی مضارع..... ۲۲۷
- ۱,۱,۲,۱. ماضی افزونده‌دار..... ۲۲۷
- ۲,۱,۲,۱. ماضی نامحقق..... ۲۲۷
- ۲,۲,۱. مشتقات ماده‌ی ماضی..... ۲۲۸
- ۱,۲,۲,۱. ساختار توانشی..... ۲۲۸
- ۳,۲,۲,۱. مجهول..... ۲۲۸

۲- زمان آینده..... ۲۲۹

فهرست منابع

مقدمہ

مقدمه:

دگرگونی زبانی از ایرانی باستان به دوره میانه، در ایرانی غربی بسیار زودتر از ایرانی شرقی روی داده است: مانند فروپاشی دستگاه ساختوازی و دگرگونی‌های عمیق آوایی.

زبان‌های ایرانی میانه دارای همانندی‌ها و ناهمانندی‌هایی با یکدیگر هستند از جمله‌ی آن، گرایش‌های گوناگونی در دگرگونی‌های آوایی، به ویژه تک آوایی سازی.

مانند: مصوت‌های مرکب ایرانی باستان \ai\ به ē مانند: xēpaδ در سغدی؛ فارسی میانه مانوی: xwēbaš
āu\ ایرانی به γōš: ō در سغدی و gōš در فارسی میانه.

به هر حال تفاوت‌هایی در این دگرگونی‌ها به چشم می‌خورد. زبان‌های ایرانی میانه از یکدیگر بیشتر فاصله می‌گیرند تا از ایرانی باستانی از جمله این که زبان‌های ایرانی شرقی به شدت از ایرانی میانه غربی و حتی از یکدیگر فاصله می‌گیرند. این دو گروه در سایر موارد هیچ یکپارچگی از خود نشان نمی‌دهد بلکه آشکارا از هم متمایز هستند.

دگرگونی‌های ژرف که در گروه گویشی ایرانی میانه غربی بوجود آمده، از جمله این است که: نظام دستوری این گویش نشان می‌دهد که از پایه و بنیاد در حال دگرگونی است چرا که صرف کامل نام و ضمیر و فعل ساده شده و کاهش یافته است و میراث باستانی رنگ باخته است. این دگرگونی با تثبیت تکیه واژگانی به صورت تکیه شدت بر هجای ماقبل آخر و هجای پایانی که به نوبه خود کاهش و محو پایانه‌های بی‌تکیه و از این طریق حذف هجاهای پایانی یا پایانه‌ها را به دنبال داشت و با محو پایانه‌ها تقریباً تمامی امکاناتی که در مقوله دستوری تمایزاتی را پدید می‌آورد. برای مثال در نام‌ها جنس، حالت، شمار و نیز ماده‌های گوناگون فعلی از میان رفت و به همین ترتیب نظام فعل هم دستخوش دگرگونی‌ها و ساده شدگی بی‌شماری گردید.

زبان‌های ایرانی میانه شرقی، به نوآوری غربی که همانا از دست دادن هجاهای پایانی و همه پیامدهای ساختوازی نحوی آن است، تن در نداده است. هنینگ در زبان‌های شرقی به ابقای گسترده هجای پایانی ایرانی باستان اشاره کرده است که اغلب زبان‌های ایرانی میانه شرقی ویژگی آوا شناختی متفاوتی با ایرانی میانه غربی می‌دهد. در زبان‌های شرقی، بر مناسبات تکیه‌مندی دیگری، مصوت‌های هجای پایانی به طور کامل حذف نشده‌اند بلکه در حد گسترده‌ای به جای مانده‌اند، مانند: azu در سغدی از adzam < ایرانی آغازین و پیامد طبیعی آن؛ این است که صرف نام با حالت‌های ساختوازی گوناگون و نیز ماده‌های فعلی، از لحاظ تمایز جنس و شمار به طور کامل از بین نرفته

است بلکه نسبتاً، باقی مانده است. نظام فعل در زبان سغدی، خوارزمی و ختنی به نسبت ویژگی‌های ساختوازی مشترکی را نشان می‌دهند مانند حفظ ماضی افزونه دار. بنابراین زبان‌های ایرانی میانه شرقی در روند تحول از دوره باستان به دوره میانه، در مقایسه با زبان‌های ایرانی میانه غربی محافظه کارتر بودند و برخی از ویژگی‌های باستانی خود را حفظ کرده‌اند. زبان‌های ایرانی شرقی ویژگی‌های خاصی را نشان می‌دهند و خود را از نوآوری‌های ایرانی غربی دور داشته‌اند. برای مثال :

حفظ *dv- ایرانی به صورت گروه صامتی δv- شرقی (در مقابل d- فارسی میانه و b- پارسی) :
 \δ β ar, \δvar در و دروازه (سغدی)
 مشترکات زبان‌های ایرانی میانه شرقی:

۱. سایشی شدن *b, و *g ایرانی باستان حتی در موقعیت آغازی به سایشی‌های β, δ, γ, *d ایرانی باستان در زبان بلخی ابتدا به *δ و سپس به l بدل شده است : lizo « دژ »
 ایرانی باستان : Baraka ; سغدی : βr'k ; بلخی : rgβ « بر »
 dāta : سغدی : δ't'kh ; بلخی : l'dβr « داور »

۲. یک ویژگی بسیار محافظه کارانه زبان‌های ایرانی میانه شرقی حفظ آوای θ* ایرانی باستانی در آنهاست، که در ایرانی میانه غربی دیده نمی‌شود (در میان دو مصوت در خط بلخی باقی مانده است).

سغدی : myθ « روز » ؛ بلخی : iθa

۳. تنها تحول آواشناختی که در تمام زبان‌های ایرانی میانه شرقی مشترک می‌باشد، واکنار شدن سایشی‌ها در گروه‌های ایرانی باستان *ft و *xt (در مقابل صورت‌های در صفت مفعولی) γd
 *βd, *βd ایرانی شرقی (با ساده شدگی‌های مربوطه) :

سغدی : (wswyty) ' : « پاک »

بلخی : osoγdo

۴. همه زبان‌های ایرانی میانه شرقی غیر سغدی در یک کامی زدایی عمومی ایرانی باستان č و ĵ مشترک هستند و dz, ts حاصله گاه به s, z ساده می‌شوند. مانند : sađo (چاه) از tačā. بلخی : zin از jana « زدن »

۵. گرایش به کامی شدگی، هم در صامت و هم در مصوت‌ها در ایرانی میانه شرقی بسیار بیشتر از غربی است مانند : حرف اضافه pati در بلخی : piđo ؛ در سغدی : pač (در کنار pat)

۶. از دیگر مشخصه ایرانی میانه شرقی؛ گرایش به کوتاه شدگی یا در نهایت، ناپدید شدن

مصوت‌های کشیده یا مصوت‌های مرکب ایرانی باستان در شرایطی خاص:

سغدی: *-ruxšn* «روشنی» از *-rauxšna*

بلخی و خوارزمی: *wš* «علف» از *vāstra*

همه دلایل فوق نشان می‌دهد که زبان بلخی به مانند زبان سغدی به گروه زبان‌های ایرانی میانه شرقی تعلق دارد.

ساخت فعل در دو زبان سغدی و بلخی به مانند ساخت فعل در زبان‌های ایرانی میانه بر پایه‌ی دو ماده‌ی مضارع و ماضی ساخته می‌شود؛ اما در زبان‌های ایرانی میانه‌ی شرقی برخی از ساختارهای باستانی فعل نظیر ساخت ماضی افزونه‌دار (در زبان سغدی) ابقا شده‌اند.

در این پژوهش ساخت فعل در دو زبان سغدی و بلخی مورد بررسی قرار گرفته است. در این پایان‌نامه، نگارنده سعی داشته است به بررسی ریشه‌شناختی افعال سغدی بر مبنای کتاب امیل بنونیست تحت عنوان «متون سغدی پاریس» و بررسی ریشه‌شناختی افعال بلخی بر مبنای کتاب سیمزویلیامز تحت عنوان «اسناد بلخی» پردازد و ماده‌های فعل و پایانه‌های صرفی آن‌ها را به همراه انواع فعل‌های ماضی و مضارع، بررسی کند و به صورت جدول‌بندی ذکر شده است. هر کدام از گروه افعال ماضی و مضارع در جدول‌های جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است. بر همین اساس در گفتار دوم فصل اول و دوم، جدول‌های پایانه‌های صرفی افعال سغدی و بلخی آمده است و در گفتار سوم فصل اول و دوم، جداول افعال سغدی و بلخی ارائه شده است. در فصل سوم وجوه اشتراک و افتراق آنان با یکدیگر و نیز ساخت فعل در زبان‌های ایرانی میانه‌ی غربی نشان داده شده است.

پیشینه‌ی تحقیق و اهمیت موضوع:

بررسی و مطالعه آثار سغدی در آغاز قرن بیستم و با کشف گنجینه تورفان آغاز شده است. اکثر آثار منتشر شده در زبان سغدی به زبانهای اروپایی است که از آن میان به کتاب دستور زبان سغدی مانوی اثر ایلیا گرشویچ

(Greshevitch, I. 1954. A Grammar of Manichean Sogdian ←) می‌توان اشاره کرد.

سیمزویلیامز در مقاله زبان سغدی که در سال ۱۹۸۹ منتشر شده است (Sims-Williams, N. 1989a.)

«Sogdian» ←)، به اختصار به نظام دستوری زبان سغدی پرداخته است. نیز مقاله زبان سغدی

نوشته یوتاکه یوشیدا (Yoshida, Y. 2001. «Sogdian»)، مقاله بسیار کوتاهی (در دو صفحه) در این

زمینه است که رویکرد جدیدتری به مطلب دارد. همچنین به مقاله پربار نظام فعل در زبان سغدی اثر

دکتر بدرالزمان قریب که در سال ۱۳۷۲ منتشر شده، می‌توان اشاره داشت. نیز کتاب دستنامه‌ی سغدی تألیف دکتر زهره زرشناس (زرشناس، زهره، ۱۳۸۷، دستنامه‌ی سغدی) که شرحی بر نظام دستوری زبان سغدی است و در آن به تمامی مقوله‌های دستوری اشاره شده است. در مورد زبان بلخی، صرفاً به اسناد بلخی سیمزویلیامز (Sims-Williams, N. 2007. Bactrian documents II) ← می‌توان اشاره کرد که در آن کتاب ضمن یادداشت‌ها به مطالب دستوری نیز اشاراتی شده است و کتاب درآمدی بر زبان بلخی تألیف دکتر محمود جعفری دهقی (جعفری دهقی، محمود، ۱۳۹۲) اشاره کرد. تا این زمان پژوهشی تطبیقی در مورد ساختار فعل در این دو زبان ایرانی میانه‌ی شرقی صورت نگرفته است. لذا با کمک این پژوهش می‌توان بخشی از مباحث دستوری مربوط به این دو زبان را روشن کرد تا شاید بدین وسیله یادگیری دستور این دو زبان برای دانشجویان گروه فرهنگ و زبانهای باستانی آسان‌تر گردد.

از جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری پژوهش همانگونه که پیش از این گفته شد، تاکنون پژوهشی تطبیقی میان نظام فعل در این دو زبان انجام نشده است. افزون بر آن با مقایسه‌ی افعال موجود در متن‌های سغدی بودائی پاریس و افعال موجود در اسناد بلخی، احتمال آن می‌رود که نمونه‌هایی از کاربردهای متفاوت افعال سغدی به دست آید.

در این پژوهش پس از بررسی موارد اشتراک و افتراق سعی خواهد شد بر اساس الگوهای ارائه شده توسط بنونیست و سیمزویلیامز، نمودارها و جدول‌هایی برای افعال این دو زبان ارائه شود.

سؤال‌های پژوهش:

۱. ساخت فعل در زبان سغدی دارای چه الگوهایی است؟
۲. ساخت فعل در زبان بلخی دارای چه الگوهایی است؟
۳. وجوه افتراق و اشتراک ساخت فعل در این دو زبان کدام است؟

فرضیه‌های پژوهش:

- ۱- ساخت فعل در زبان سغدی دارای الگوهای ویژه‌ای متفاوت از زبان‌های ایرانی میانه‌ی غربی است.
- ۲- ساخت فعل در زبان بلخی دارای الگوهای ویژه‌ای است که به زبان‌های ایرانی میانه‌ی غربی نزدیک‌تر است.
- ۳- به نظر می‌رسد وجوه افتراق و اشتراکی میان ساخت فعل در این دو زبان وجود داشته باشد.

هدف از انجام پایان‌نامه:

اهداف مشخص و کلی تحقیق در مورد ساختار فعل در دو زبان سغدی و بلخی می‌باشد که در سه فصل بیان شده است:

۱. بررسی افعال سغدی بر اساس نمونه‌های موجود در کتاب متن‌های سغدی پاریس
۲. بررسی افعال بلخی بر اساس نمونه‌های موجود در اسناد بلخی سیمزویلیامز
۳. بررسی وجوه اشتراک و افتراق بین دو زبان سغدی و بلخی و نتیجه‌گیری

روش تحقیق:

با توجه به اینکه از دوره‌ی باستان زبان سغدی، اثری مکتوب در دست نیست و تمامی آثار بجا مانده از این زبان مربوط به دوره‌ی میانه بوده و زبان بلخی نیز زبان همسایه و هم‌دوره‌ی آن بوده است. هم‌اکنون نیز گویشورانی به این زبان موجود نمی‌باشد، لذا تحقیق صرفاً بر آثار کتابخانه‌ای و تحلیل تطبیقی متکی است. مسلماً قبل از انجام کار اساسی تحقیق، ابتدا به فیش‌برداری آن با ذکر مدخل‌ها و صفحات منابع و نویسندگان آن پرداخته شده است و غیر از آن، با طرح پرسش‌هایی از اساتید محترم، بخصوص استاد راهنمای گرانقدرم، سعی شد به کیفیت بهتر این تحقیق اضافه شود و به ذکر و بررسی برخی تفاوت‌ها و اختلاف نظرها در منابع اساتید برجسته‌ی داخلی و خارجی در روش و ابزار کار پرداخته شد.

فصل اول

زبان سغدی و ساختار فعل های آن

مکاتبت

معرفی زبان سغدی و تاریخچه آن

۱. جایگاه زبان سغدی و ویژگی‌های زبان سغدی

۱.۱. پیشینه‌ی سرزمین سغد

نخستین مآخذ تاریخی نام سرزمین سغد^۱، متون اوستایی و کتیبه‌های هخامنشی است. در هر دو زبان اوستایی و فارسی باستان، سغد هم به معنی سرزمین و هم به معنی مردمی که در آن سکونت داشتند به کار برده شده است. در مآخذ یونانی، نام سغد و سغدی به صورت Soghdiane و Soghdoi آمده است. مدارک مکتوب سغدی، همراه با یافته‌های باستان‌شناسی و داده‌های تاریخی، نشان می‌دهد که قوم سغد، که حدود هزاره‌ی دوم پیش از میلاد، به قسمت بزرگی از جلگه‌ی میان دو رود جیحون و سیحون دست یافت و در جوار اقوام هم‌نژاد خود یعنی قوم سکایی، بلخی و خواذرمی مستقر شد و از قرن ششم تا چهارم پیش از میلاد تابع هخامنشیان بود. با فروپاشی آن امپراتوری، تعداد زیادی از آن قوم به سوی شرق و مرزهای چین مهاجرت کردند و در مسیر جاده‌ی ابریشم مهاجرنشین‌هایی تشکیل دادند. آن گروه از سغدیانی که در زادگاه خود ماندند، بعد از دوره کوتاهی از سلطه‌ی سلوکیان بیرون آمدند و دولت شهرهای کوچکی برپا کردند و در طول چند قرن نفوذ فرهنگی و اقتصادی خود را حفظ کردند. سمرقند، پایتخت سرزمین سغد، شاهراه تجاری میان سرزمین چین و دنیای غرب، از نظر سوق‌الجیشی نقش بسیار مهمی در جاده‌ی ابریشم داشته است. بازرگانان سغدی در طول این جاده، مهاجرنشین‌های متعددی احداث کرده بودند و این مطلب را منابع عربی و نوشته‌های مورخان اسلامی، که از مهاجرت سغدیانی پیش از حمله‌ی اعراب و نیز از فعالیت‌های تجاری آنان سخن می‌گویند، تأیید می‌کنند. نتیجه‌ی بارز این امر اهمیت یافتن نقش زبان سغدی، به صورت زبان میانگان^۲ در طول جاده‌ی ابریشم بوده است. در پرتو همین نقش زبان سغدی است که بیشتر دستنویس‌های آن در این ناحیه، به خصوص در دون‌هوانگ^۳ و نواحی اطراف تورفان به دست آمده است.

^۱ قریب، بدرالزمان، ۱۳۷۴، ص. ۱۱.

^۲ lingua franca

^۳ Tunhuang